

מילים מטרידות

סוגיות בהטרדה מינית מילולית

עורכת: ליאת לבנון

Issues on Verbal Sexual Harassment
Editor: Liat Levanon

התקנה: רעיה כהן, גליה דאור
מאנגלית: ורדה אזולאי
עריכת התרגום: דפנה שופי, גליה דאור
סדר: נדב שטכמן
הדפסה: ארט פלוס, ירושלים

מסת"ב 978-965-519-085-4 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

להזמנת ספרים ומחקרי מדיניות בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה:
טלפון: 02-5300867, 1-800-20-2222 ; פקס: 02-5300867
דוא"ל: orders@idi.org.il
אתר האינטרנט: www.idi.org.il
המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4482, ירושלים 91044

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"א
Copyright © 2011 by The Israel Democracy Institute (R. A.)
Printed in Israel

כל מחקרי המדיניות וכן פרק נבחר מכל ספר ניתנים להורדה חינם מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במנהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

החוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הם אנשי אקדמיה, והם מובילים פרויקטים במגוון תחומים של החברה והמשטר בישראל. מחלקת ההוצאה לאור של המכון מפיקה, משווקת ומפיצה את פירות עבודתם בכמה סדרות: ספרים, מחקרי מדיניות, מדד הדמוקרטיה, פורום קיסריה ודברי ימי עיון.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

חתרנות בתוך דיכוי: כינון זהויות מגדריות של חיילות בתפקידים 'גבריים' אורנה ששון-לוי

טריביאליזציה של הטרדות מיניות

הדילמה של כינון זהויות חתרניות בתוך מנגנון דיכוי, והמשא ומתן המתמיד בין השניים, מתגלמת באופן מתומצת ביחסן של החיילות להטרדות מיניות. בראיונות עלו לא פעם סיפורים שנשמעו על פניהם כהטרדות מיניות, אולם החיילות כינו אותם 'קטעים' 'צחוקים' או 'טריוויאלי'. כך למשל רותי, חיילת שעד סוף התיכון למדה באולפנה דתית של בנות, חזרה בשאלה ושירתה כפקידה פלוגתית, סיפרה שכשהסגל (!) היה 'מתעצבן עליה' הוא היה שר לה 'רותי זונה, רותי מוצצת לכל הפלוגה'. והתגובה שלה: 'ברור שזה לא היה כיף, סתם זה מעצבן, אבל אי אפשר היה לקחת את זה קשה, שטויות, זה שיר כזה טריוויאלי, אף אחד לא שם לב'.

איך יכולה חיילת שעד גיל 18 העבירה את ימיה עם בנות דתיות בלבד, לתפוס שיר כזה, כדבר פשוט, או טריוויאלי? רותי מזהה שהשיר הינו טריוויאלי לתרבות של הצבא. היא יודעת כשהסגל שר לה שהיא 'זונה ומוצצת' איש איננו מתכוון שהיא מתירנית או אפילו פעילה מבחינה מינית. לפי טענתה בראיון, זו היתה הדרך של הסגל לשדר לה אי-שביעות רצון מקצועית. עדיין, המסר לא הועבר לה דרך תכנים מקצועיים אלא דרך הדגשת המיניות שלה, והצגתה כמיניות זולה ומבוזה. מעבר לכך, המסר המיני שודר על ידי מספר גברים כלפי אישה אחת, ולא

אורנה ששון-לוי, 'חתרנות בתוך דיכוי: כינון זהויות מגדריות של חיילות בתפקידים 'גבריים'', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, תשס"א, עמ' 277-302. הקטע המובא כאן לקוח מעמ' 292-295.

סתם גברים, אלא המפקדים, כך שאין מי שיש בידו את הסמכות להשתיק אותם. לשיר יש כאן פעולה כפולה: הוא מהווה דוגמה לחיילים ובכך לוקח חלק בתהליך הסוציאליזציה של החיילים לתרבות הצבאית, ובאותו זמן הוא מבהיר לפקידה הפלוגתית מהו מקומה האמיתי בתוך החברה הזאת. רותי יכולה לשרוד את האירוע כי היא מזהה את השיר כסוג של 'הצגת מגדר',¹ כדרך של החיילים להציג ולהמחיש את הגבריות שלהם עצמם, שאיננה מתייחסת אליה אישית. ועדיין, גם אם היא יודעת שהם ישירו את אותו השיר לפקידה הבאה אחריה, היא יודעת שהם לא ישירו אותו לגבר. היא מזהה את השיר כחלק משיח פומבי ולא כשיח אישי, אך היא גם מבינה מה הוא אומר על מקומן של נשים בתוך המערכת הצבאית. במקרים אחרים הפגיעה היא יותר אישית וישירה, ועדיין החיילות לא תופסות אותה כהטרדה מינית. דורית, שהיתה קצינת מטה באזור הדרום, תיארה את התנהגותם של הקצינים הבכירים במהלך ישיבת מטה:

כולם אמרו, אתה מגיע לצבא אותה מתנוון. אני כל כך לא, ממש התפתחתי, מרמה של לנסח מודעה ועד מה להגיד למי. הרגשתי שיש לי חצי עולם בידיים. עד שהייתי מגיעה לישיבה. והיינו יושבים בישיבת מטה וזה הולך שהקצין מודיעין אומר, והקצין אג"מ אומר והקצין זה אומר, ואז מגיעים לדורית, והיו מתייחסים אליה בתור לא ילדה, אבל אישה, מפלרטטים אתה, מנסים להתחיל אתה, כותבים לה מכתבים [...] הנה יש לי כאן קטע שכותבים לי שלושת המח"טים של הגזרה (היא מראה לי את המכתב) 'את חייבת לקחת החלטה, זה גומר אותנו החוסר החלטיות, נוגס ביכולתנו, מפריע לנו בריכוז, אנו מבקשים שתחליטי כבר' [ותבחרי באחד מאתנו].

באופן כללי, סיפור השירות הצבאי של דורית הוא סיפור של התבגרות והתפתחות. היא מדגישה בסיפורה למידה, רכישת כישורים חדשים והתגברות בתחושת הכוח האישי ('הרגשתי שיש לי חצי עולם בידיים'). אבל באותו זמן

ממש, היא חשה עד כמה הכוח שבידיה הוא שביר כשהוא נשלל ממנה בקלות על ידי התנהגותם של הקצינים בזמן ישיבת המטה ('עד שהייתי מגיעה לישיבה'). התנהגותם של המח"טים מהווה הטרדה מינית בכך שהיא יצרה אווירה עוינת ומביכה שהגשישה את מיניותה של הקצינה על פני תפקידה המקצועי.² ייתכן שאותו יחס עצמו, אם היה מתרחש במועדון או בחדר האוכל היה יכול להיתפס כפלרטוט בלתי מזיק, למרות שגם אז היו כאן פערי כוח ברורים. אולם כשיחס כזה מופעל במהלך ישיבת מטה שבה אמורה הקצינה לפעול באופן מקצועי, הרי שיש בו פגיעה ברורה ביכולת התפקוד שלה. התנהגותם של המח"טים נחשפת כצינית במיוחד כשהם טוענים שבנוכחותה הנשית היא מפריעה להם להתרכז, כשלמעשה ברור שהם אלה המפריעים לה להתרכז.

אבל היחס של דורית עצמה למכתבים מאוד אמביוולנטי. היא נעלבת וכועסת כשמתייחסים אליה על פי מינה ולא על פי מקצועה, אולם היא גם מוחנפת בו-בזמן. ביחס למכתבים, ולהתנהגויות דומות אחרות היא מסכמת: 'אני חושבת שדברים שאני עברתי, אנשים אחרים אולי כן היו יכולים לקרוא להם הטרדה מינית, אבל אני לא, ממש – ממש לא'.

תגובתה של דורית טיפוסית לחיילות רבות במצבה (ולנשים בכלל). דורית איננה נאיבית, היא יודעת ש'דברים שהיא עברה' יכולים להיות מוגדרים כהטרדה מינית, אך היא מעדיפה להגדיר אותם בצורה שונה. חיילות רבות תיארו בפני התנהגויות שעל פניהן מתאימות להגדרה של הטרדה מינית, אולם, הן כינו אותן 'קטעים' או 'צחוקים'. התרבות של 'הצחוקים', ההתבדחויות האינסופיות, נתפסת כמאפייין כמעט אידיאלי של חיי החברה בצבא, ומתוארת לכאורה, כהנאה שווה לכל הצדדים שלוקחים בה חלק.³ הן הבנים והן הבנות מתעלמים מכך שההומור בתרבות 'הצחוקים' נע סביב נושאים של מין ומגדר בצורה היררכית הבונה את הסולידריות בין הגברים, את אחוות הלוחמים, על ידי השפלה והדרה של נשים.⁴

2 רחל בנוזמן, 1995. 'הטרדה מינית בעבודה', בתוך: פ' רדאי, כ' שלו ומ' ליבן-קובי (עורכות), מעמד האשה בחברה ובמשפט, ירושלים: שוקן: 320.

3 כך למשל אמר קצין שלישות, סגן אלוף שהורשע בהטרדה מינית, כי 'טפח על ישבניהן של החיילות ר"ק בצחוק' (עמיר רפפורט, 'סא"ל שטפח על ישבני חיילות – צפוי להרחה', ידיעות אחרונות, 25 בנובמבר 1996).

4 Peter Lyman, 1987. 'The Fraternal Bond as a Joking Relationship,' in: M. Kimmel (ed.), *Changing Men*, Newbury Park: Sage

אולם הבנות בוחרות שלא להכיר בהתנהגות זאת כהטרדה מינית. לכחירה זאת יש סיבה קונקרטית ברורה: לעתים קרובות תלונה על הטרדה מינית יכולה לעלות לחיילת במחיר כבד של העברה לבסיס או לתפקיד אחר, נידוי חברתי, והאשמה חברתית על 'הריסת הקריירה' של הקצין. אולם בנוסף לחשש הקונקרטי לאבד את תפקידן ואת ההצבה הצבאית שלהן, נראה שהחיילות מעדיפות לא להכיר בהטרדות מיניות גם מסיבות סימבוליות. מטרת ההטרדות המיניות היא לחזור ולהזכיר לחיילות מהו 'מקומן האמיתי' בתוך המערכת הצבאית, מקום שמוגדר על ידי הבדלים ביולוגיים בין המינים וזיהוי בין נשיות ומיניות. החיילות, בסירובן להיפגע ולהיעלב, מתעלמות מהאופי הפוגע של 'הצחוקים', ובכך לא מאפשרות להם לפעול את הפעולה הכוחנית והמדירה לה הם נועדו. כדי לא להיקבע בתפקיד של 'הבנות' בתוך המערכת, הן מפרשות את ההטרדות כטריוויאליות, עוברות עליהן לסדר היום וממשיכות הלאה. בכך, הן לא מאפשרות לדיכוטומיה המגדרית להכתיב להן את מקומן בצבא.

התפקיד 'הגברי' שלהן בצבא מאפשר להן להיות 'מיני-בן', 'כמו בחור'. כמעט 'אחת מהחבר'ה', ואילו ההטרדה המינית מחזירה אותן למקום של האובייקט המיני. אם הן יגיבו להטרדה מינית בעלבון ובפגיעה הן יאשרו את השיח שההטרדה באה ליצור, השיח שמייצר נשים שוב ושוב כאובייקטים מיניים.⁵ הן מעדיפות לכן לפרש את ההתנהגות הגברית לא כהטרדה מינית אלא כחלק מתרבות כוללת שבה הטרדות מיניות הן טריוויאליות, חסרות משמעות עבורן.

ההכרה בהטרדה מינית תציב את החיילות בשוליים של הצבא, כי היא תמקם אותן כבעיה בתוך הצבא, ולא כחלק מהצבא עצמו. השינוי מתפיסה של 'חיילת כמו החיילים', הנובעת מגיוס חובה ומדגישה דמיון בין המינים ושוויון הזדמנויות, לתפיסה של 'חיילת בין החיילים', המדגישה הבדלים בין המינים יאפשר לחזור לשיח של תפקידים טבעיים לנשים ולגברים, ומכאן להנצחה של אי שוויון בוטה. החיילות מבינות את ההשלכות הרגריסיביות שיכולות להיות

Catharine A. MacKinnon, 1979. *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*, New Haven and London: Yale University Press; Lin Farley, 1978. *Sexual Shakedown: The Sexual Harassment of Women on the Job*, New York: Warner Books

להכרה בהטרדה מינית, והן מעדיפות לכן לשותף פעולה עם התפיסה שרואה בהטרדות 'צחוקים' טריוויאליים שאינם פוגעים בנשים.

מעבר לזה, ההכרה בהטרדה מינית תחבר את החיילות עם השיח והזהות של הקורבן. הקורבן הוא חלש, זקוק להגנה, ואין לו אם כן מקום בצבא שתפקידו להגן על החלשים. סיוון למשל לא הסכימה שהחבר שלה ידבר עם המפקד שהיה שר שירים על החזה שלה, כי 'לא רציתי להיות האישה שבאים להציל אותה'. טלי, קצינת המודיעין, הסבירה שהיא התעלמה כשהמפקד היה מראה לה ציורים של נשים עירומות, כיוון 'שאם הם היו מראים לי את הציורים האלה והייתי מובכת והייתי כזאתי בת, אם הייתי כזאת בת, אז גם חיילים היו יכולים לעלות עלי'.

טלי וסיוון מניחות כי אם נשים בצבא ישחזרו את הסטריאוטיפ של האישה כקורבן, הן לא יוכלו לתפקד כשוות בתוך הצבא, ויהיה קל להוציא אותן אל מחוץ לתחום הביטחוני. ישנה סתירה אינהרנטית בין השיח והזהות של הקורבן לבין השיח והזהות של שוויון, ושל השתייכות לצבא ולמדינה בתוקף השוויון, והחיילות המוטרדות מינית ניצבות בלב לבו של סתירה זאת. כדי לפתור את הסתירה הבנות בוחרות שלא להיכנס למקום של הקורבן. הטריוויאליזציה של הטרדות מיניות היא, אם כן, תגובה חוסמת כלפי המערכת המטרידה, תגובה המסרבת להיכנע להגדרות הצבאיות של נשיות.

אבל, עם זאת, אי אפשר להתעלם מכך שהחיילות עדיין עוברות הטרדות מיניות, ושהבחירה לא לראות בהן הטרדות לא בהכרח מפסיקה את ההטרדות עצמן. ההתעלמות מאופיין הפוגע של ההטרדות יכולה לתת כוח ועוצמה לחיילת ברגע האירוע עצמו, ויכולה אולי להפסיק את ההטרדה בסביבתה המיידית של החיילת. אבל לעתים ההתעלמות מהטרדות מיניות יכולה להתפרש כהסכמה, וכך לאשר התנהגות זאת כנורמטיבית ואף להביא להחרפה של ההטרדות.

ואכן, לא רק שההטרדות המיניות נמשכות אלא שלעתים הן גם משיגות את מטרתן. המטרה (מודעת או לא מודעת) של ההטרדות המיניות היא לא רק להגדיר את החיילת כאובייקט מיני, אלא גם לחסום, באופן בלתי פורמאלי, את הדרך לנשים בתפקידים 'הגבריים', ועל ידי כך לשמר את תפקידי הלחימה כמבצר אחרון של אקסקלוסיביות גברית. לכן, החיילות המוצבות כנשים ראשונות בתפקידים 'גבריים' נתונות במיוחד להתעללות ולהתעמרות מצד החיילים,

ובמספר מקרים חיילות עזבו קורסים או תפקידים 'גבריים' כיוון שההטרדה המינית היתה קשה מנשוא.⁶
 לאסטרטגיה של ההתעלמות מההטרדות יש אם כן השלכות בשני כיוונים – היא עשויה להיות אסטרטגיה המעניקה כוח לחיילת בסביבתה המיידית וב-בזמן היא מאפשרת את ההמשכיות של ההטרדה המינית כהתנהגות צבאית נפוצה.

6 המקרה של רוויטל ישביץ, שהיתה החיילת הראשונה בקורס בקרי טיסה הינו אופייני. למרות כישוריה הגבוהים וציוניה הטובים היא פרשה מהקורס לאחר מספר חודשים בגלל התעללות ממושכת, בחלקה בעלת אופי מיני (עמיר רפפורט, 'מסכת ההשפלות של סגן רוויטל', ידיעות אחרונות, 8 ביולי 1997). במקרה זה ההתעללות היתה כל כך אינטנסיבית שהחיילת לא עמדה בה, וההטרדה השיגה את מטרתה. מקרה דומה הוא המקרה של החיילות שעשו קורס חובלות בשנת 1976, ושירתו על האנייה 'נגה'. אחרי שלוש שנים בוטל הניסוי בשל 'הטרדות מיניות שלא אפשרו את תפקוד הבנות על האנייה' (מרדכי אלון, 'חיילות האמבטיה', ידיעות אחרונות, 21 בפברואר 1997). מכיוון שעד היום לא נעשה סקר משמעותי של הטרדות מיניות בצבא, קשה לדעת כמה מהחיילות אכן מוטרדות. אולם גם אם אין נתונים מדויקים בנושא, מהראיונות שערכתי ומהכתבות התכופות בעיתונות בנושא, נראה כי הטרדות המיניות נפוצות בצה"ל, כמו בצבאות רבים אחרים. לאחרונה ישנה החמרה ביחס של הצבא לנושא. הנחיות הרמטכ"ל, רא"ל מופז, הן להעלות כל איש קבע שהורשע בהטרדה מינית לוועדה להתרת חווים.